

Grzegorz Ociecek

Ocena poziomu makiawelizmu wśród polskich świadków koronnych jako czynnik oceny wiarygodności ich zeznań

Zagadnienia wstępne

Problem przestępczości zorganizowanej był dotychczas tematem wielu opracowań naukowych zarówno w ujęciu karnoprocesowym i socjologicznym, jak i kryminalistycznym oraz kryminologicznym¹.

Jednym z istotnych elementów pozwalających skutecznie ścigać grupy przestępcze, a co za tym idzie – zapobiegać tworzeniu się coraz to nowych struktur – jest instytucja świadka koronnego, która została wprowadzona na mocy ustawy z dnia 25 czerwca 1997 r o świadku koronnym².

Jak zauważył M.G. Węglowski (...) *w ten sposób do polskiego postępowania karnego w nowoczesnej formie (tj. datującej się od kodeksu postępowania karnego z dnia 19 marca 1928 r. – tekst jedn.: Dz. U. z 1950 r. Nr 40, poz. 364 z późn. zm.) po raz pierwszy wprowadzono instytucję opartą na premiowaniu sprawcy lub współsprawcy przestępstwa przywilejem całkowitego uwolnienia od odpowiedzialności karnej (swoistym przywilejem quasi-abolicyjnym) w zamian za jego pomoc w ujawnieniu i wyjaśnieniu okoliczności zaistniałych przestępstw, o których posiada wiedzę (...)*³.

Wprowadzenie instytucji świadka koronnego, zdaniem m.in. autora komentarza do wyżej cytowanej ustawy, (...) *nie odbyło się bez oporów, zarówno ze strony przedstawicieli doktryny prawa oraz praktyków karnistów (sędziów, prokuratorów, adwokatów, policjantów), jak i części polityków oraz dziennikarzy i publicystów. Można zaryzyko-*

¹ E. Pływaczewski, *Przestępczość zorganizowana i jej zwalczanie w Europie Zachodniej*, Warszawa 1992, Wydawnictwo Prawnicze; tenże, *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, C.H. Beck; *Przestępczość Zorganizowana. Świadek koronny. Terroryzm*, E. Pływaczewski (red.), Kraków 2005, Zakamycze; O. Krajniak, *Zorganizowane grupy przestępcze. Studium kryminalistyczne*, Warszawa 2011, Wolters Kluwer Polska; H.J. Schnajder, *Przestępczość zorganizowana z międzynarodowego kryminologicznego punktu widzenia*, „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 10; M. Bryła, *Porozumienie, zorganizowana grupa, związek przestępczy jako formy organizacyjne przestępczości zorganizowanej*, „Prokuratura i Prawo” 2000, nr 3; Z. Cwiąkański, *Wybrane problemy wymiaru kary za przestępczość zorganizowaną*, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 12; W. Filipkowski, *Zwalczanie przestępczości zorganizowanej w aspekcie finansowym*, Kraków 2004, Zakamycze 2004; M. Cichomski, A. Fraj-Milczarska, *Struktura zorganizowanych grup przestępczych*, Warszawa 2009; *Praktyczne elementy zwalczania przestępczości zorganizowanej*, L. Paprzycki, Z. Rau (red.), Warszawa, 2009, Wolters Kluwer Polska; C. Sońta, *Zorganizowana grupa i związek przestępczy w polskim prawie karnym na tle teorii i orzecznictwa – zarys problematyki*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1997, nr 2; M. Klepner, *Pojęcie zorganizowanej grupy i związku przestępczego w świetle polskiego prawa i orzecznictwa*, „Z czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2000, nr 2/45; E. Zawada, *Wybrane problemy przestępczości zorganizowanej*, „Przełęcz Więziennictwa Polskiego” 1999, nr 22/23; V. Konarska-Wrzošek, *Prawnokarne instrumenty walki z przestępczością zawodową i zorganizowaną przewidziane w kodeksie karnym skarbowym*, „Prokuratura i Prawo” 2000, nr 4; J. Pomiankiewicz, *Członkowie zorganizowanych grup przestępczych w aresztach śledczych i zakładach karnych – zagrożenia dla Służby Więziennej i podejmowane przeciwdziałania*, Warszawa 2009, w: L. Paprzycki, Z. Rau, *Praktyczne elementy zwalczania przestępczości...*; Centralne Biuro Śledcze. Dziesięć lat doświadczeń (2000–2010), Szczytno 2010 i in.

² *Ustawa z dnia 25 czerwca 1997 r. o świadku koronnym* (tekst jedn.: Dz.U. z 2007 r. Nr 36, poz. 232 z późn. zm.).

³ M.G. Węglowski, *Ustawa o świadku koronnym. Komentarz. Zarys instytucji w Europie*, Warszawa 2011, LEX, s. 1.

wać twierdzenie, że niewiele aspektów prawa związanych ze zwalczaniem przestępczości wzbudziło tak gorącą dyskusję w ciągu ostatnich 22 lat, jak ten jeden. Do dziś narzędzie to ma swoich krytyków. Interesująco i szeroko przebieg procesu legislacyjnego i istniejące wówczas spory zostały opisane przez B. Kurzępę, a także przez E. Kowalewską-Borys.

Między innymi S. Owczarski, na gruncie projektu Ministra Spraw Wewnętrznych z 1992 r. (w wielu aspektach podobnego do aktualnie obowiązującej ustawy), wyraził sprzeciw wobec wprowadzania instytucji świadka koronnego na grunt polski, bardzo krytycznie ją oceniając. Wskazywał m.in. na brak zasady proporcjonalności (wymogu ustanawiania świadkami koronnymi sprawców „podrzędnych”) oraz z założenia małą wiarygodność zeznań świadka koronnego, a w konsekwencji poważne zagrożenie dla zasady prawdy materialnej (...) ⁴.

Obecnie jednym z głównych, sygnalizowanych zarówno w kręgach organów wymiaru sprawiedliwości, jak i środowisk dziennikarskich, problemów związanych z instytucją świadka koronnego jest ocena wiarygodności składanych przez niego zeznań. Niejednokrotnie jesteśmy świadkami tego, że niezawisłe sądy po przeprowadzeniu wieloletnich rozpraw z udziałem setek świadków (w tym świadków koronnych) wyrażały negatywne opinie dotyczące oceny wiarygodności zeznań składanych przez świadków koronnych.

Artykuł jest próbą zasygnalizowania problemu oceny wiarygodności zeznań składanych przez świadków koronnych przez pryzmat badań naukowych, które mają na celu ustalenie poziomu makiawelizmu tego typu świadków (zdolności manipulacyjnych) i porównanie go z poziomem makiawelizmu reprezentatywnej grupy kontrolnej.

Być może wyniki przeprowadzonych badań będą kolejnym asumptem do rozważań dotyczących tak ważnej z prawnokarnego punktu widzenia instytucji, jaką jest instytucja świadka koronnego. W szczególności godna rozważenia będzie odpowiedź na pytanie, jakie kroki winny być podjęte w celu wyeliminowania (lub choćby zminimalizowania) ewentualnych prób manipulacyjnych podejmowanych przez świadków koronnych wobec organów wymiaru sprawiedliwości, czy to w początkowej fazie nadawania im statusu świadka koronnego, czy też już w fazie wyrokowania.

Problem badawczy

Głównym problemem badawczym było ustalenie poziomu makiawelizmu świadków koronnych oraz porównanie go z poziomem makiawelizmu charakteryzującym grupę kontrolną osób o podobnych parametrach, jeśli chodzi o wiek i wykształcenie.

Jednym z cząstkowych problemów badawczych było natomiast m.in. dokonanie pomiaru korelacji pomiędzy poszczególnymi czynnikami wchodzącymi w skład testu Mach IV, w tym pomiędzy uczciwością, etycznością i niemoralnością. Zasadnicze pytanie badawcze należało sformułować w następujący sposób: czy grupa świadków koronnych odznacza się wyższym poziomem zdolności manipulacyjnych niż grupa osób, które nigdy wcześniej nie weszły w konflikt z prawem (grupa kontrolna)? Odpowiedź na tak zadane pytanie badawcze może pozwolić organom ścigania na wyciągnięcie wniosków

⁴ Tamże oraz B. Kurzępa, *Świadek koronny. Geneza instytucji. Komentarz do ustawy*, Toruń 2005, TNOiK, s. 51–93; E. Kowalewska-Borys E., *Świadek koronny w ujęciu dogmatycznym*, Kraków 2004, Zakamycze, s. 102–114; E. Sitek, *Skruszony czy sprytny*, „Policja 997” 2012, nr 7, s. 15–20; E. Sitek, *Świadek koronny korzyści i zagrożenia. Korona za glińiarza*, „Policja 997” 2012, nr 9, s. 15–18.

co do potrzeby podjęcia kolejnych kroków mających na celu zminimalizowanie ewentualnych prób manipulowania przez świadków koronnych tymi organami. Jak słusznie zauważył J. Widacki, *w praktyce to właśnie od organów ścigania i od dokonanej przez nie oceny wiarygodności danej osoby (w tym przypadku świadka koronnego), może zależeć los podejrzanego (oskarżonego) bądź świadka, a także dalszy przebieg śledztwa lub w ogóle procesu karnego (...)*⁵.

Badanie poziomu makiawelizmu u obu grup zostało przeprowadzone przy użyciu testu Mach IV.

Dobór próby

Przedmiotem badań objęto 47 świadków koronnych (obecnie liczba tego typu świadków to 87 osób) oraz grupę 57 osób stanowiącą tzw. grupę kontrolną⁶. Badania zostały przeprowadzone przez funkcjonariuszy Centralnego Biura Śledczego Komendy Głównej Policji w 2012 r. Reprezentatywność przebadanej grupy wynosiła 54 proc. ogólnej populacji świadków koronnych, a więc była dość znaczna. Grupa kontrolna została dobrana do badanej grupy świadków koronnych z uwzględnieniem zbieżności wieku i wykształcenia.

Łącznie w badaniu uczestniczyły 104 osoby. Większość świadków koronnych, którzy wzięli udział w badaniu, to osoby w wieku pomiędzy 36 a 45 rokiem życia. Rozpiętość wiekowa wynosiła od 26 do ponad 60 lat. Dwie trzecie świadków miało wykształcenie co najwyżej zawodowe. Wszyscy przebadani świadkowie koronni byli mężczyznami.

Celowo dobraną grupę kontrolną stanowili również mężczyźni w wieku od 19 do 62 lat (najliczniejszą wiekowo grupę kontrolną stanowiły osoby w wieku od 26 do 45 lat). Procentowy wskaźnik wieku tej grupy wahał się w granicach 61 lat. Jeżeli chodzi o poziom wykształcenia, to grupę kontrolną najliczniej reprezentowały osoby posiadające wykształcenie średnie (około 63 proc.), osoby posiadające wykształcenie podstawowe i zawodowe natomiast 16 proc.⁷

Przed przystąpieniem do badań osoby z grupy kontrolnej oświadczyły, że nigdy wcześniej nie weszły w konflikt z prawem⁸.

Dla bezpieczeństwa świadków koronnych i zachowania tajemnicy wszystkie dane były analizowane po zagregowaniu do całej grupy. Nie badano poszczególnych świadków koronnych; dane testowe poszczególnych świadków zostały wprowadzone do jednego arkusza odpowiedzi. Badano więc grupę świadków. Związane to było także m.in. ze współczynnikiem rzetelności Alfa-Cronbacha. Osoby stanowiące celowo dobraną grupę kontrolną pochodziły z województw śląskiego i mazowieckiego. Zarówno świad-

⁵ J. Widacki, N. Mirska, M. Wrońska, *Werbalne i niewerbalne symptomy kłamstwa w oczach policjantów oraz psychologów*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2011, nr 5, s. 44.

⁶ Należy zaznaczyć, że testy wraz z pytaniami dodatkowymi skierowano do 70 świadków koronnych (47 z nich zdecydowała się je wypełnić). Badania porównawcze grupy kontrolnej zostały przeprowadzone m.in. z uwagi na fakt, iż test, który został wykorzystany, nie jest testem standaryzowanym i w związku z tym istniałyby znaczne trudności w interpretacji wyników samej grupy świadków koronnych. Z uwagi na charakter badania odstąpiono od przeprowadzenia tzw. badań pilotażowych, uwzględniając m.in. na specyfikę badanej grupy oraz trudności w realizacji badań przeprowadzanych w stosunku do świadków koronnych.

⁷ Trzeba podkreślić, iż po wypełnieniu testu Mach IV przez osoby z grupy kontrolnej część z nich (w przybliżeniu co trzecia osoba) przyznała, że jeżeli chodzi o poziom wykształcenia, to wpisując do ankiety wykształcenie średnie, uważali, iż wykształcenie zawodowe również należy uznać za wykształcenie średnie.

⁸ Wyjątek stanowiły zdaniem badanych wyłącznie ewentualne mandaty karne za przewinienia o charakterze wykroczeń drogowych.

kowie koronni, jak i osoby z grupy kontrolnej nie otrzymali wynagrodzenia za badania przeprowadzone z ich udziałem.

Hipotezy badawcze

Przed przystąpieniem do badania za pomocą testu Mach IV mającego na celu zmierzenie poziomu zdolności manipulacyjnych wśród grupy świadków koronnych oraz grupy kontrolnej postawiono hipotezy badawcze, które zostały podzielone na dwie kategorie, a mianowicie na hipotezy główne oraz hipotezy cząstkowe. Hipotezy główne dotyczyły ogólnego poziomu makiawelizmu u obu badanych grup, hipotezy cząstkowe natomiast dotyczyły ustalenia możliwych korelacji pomiędzy poszczególnymi czynnikami wchodzącymi w skład przeprowadzonego testu Mach IV, tj. pomiędzy: etycznością, niemoralnością i uczciwością.

Hipotezy główne:

1. Hipoteza 0 – brak istotnych statystycznie różnic w poziomie makiawelizmu grupy świadków koronnych i grupy kontrolnej,
2. Hipoteza 1 (alternatywna) – istnieją związki pomiędzy grupą świadków koronnych a grupą kontrolną polegające na tym, że grupa świadków koronnych odznacza się statystycznie większym stopniem (poziomem) makiawelizmu niż celowo dobrana grupa kontrolna.

Hipotezy cząstkowe:

1. Brak istotnych statystycznie różnic pomiędzy poszczególnymi czynnikami wchodzącymi w skład testu Mach IV w poszczególnych grupach badawczych, tj. pomiędzy uczciwością, etycznością i niemoralnością,
2. Istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy poszczególnymi czynnikami wchodzącymi w skład testu Mach IV, polegające na tym, iż grupa świadków koronnych odznacza się niższym poziomem uczciwości, etyczności oraz moralności niż celowo dobrana grupa kontrolna ⁹.

Jeśli chodzi o postawienie hipotezy głównej, oznaczonej jako hipoteza 0, dotyczącej braku istotnych statystycznie różnic w poziomie makiawelizmu pomiędzy grupą świadków koronnych a grupą kontrolną, to może ona mieć uzasadnienie w tezie, że brak takich różnic może wynikać z faktu, iż (...) *makiawelizm definiowany jako stopień, w jakim jednostka rozwinęła przebiegłe metody otrzymywania rzeczy, których pożąda* (...) ¹⁰ nie jest związany z tym, w jakim środowisku osoba ta się znalazła oraz jak w nim funkcjonowała. Poziom makiawelizmu jest bowiem indywidualną cechą osobniczą jednostki, niezależną od tego, gdzie ta jednostka chce bądź też jest zmuszona funkcjonować (zakład pracy, szkoła czy zorganizowana grupa przestępcza).

⁹ P. Francuz, R. Mackiewicz, *Liczy nie wiedzą skąd pochodzą. Przewodnik po metodologii i statystyce. Nie tylko dla psychologów*, Lublin 2007, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 21–25.

¹⁰ I. Pilch, *Osobowość makiawelisty i jego relacje z ludźmi*, Katowice 2008, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 95.

Podstawowym uzasadnieniem hipotezy głównej, oznaczonej jako hipoteza 1, mówiącej o możliwości istnienia wyższego poziomu makiawelizmu u grupy świadków koronnych w porównaniu z poziomem makiawelizmu grupy kontrolnej może być teza, że świadkowie koronni przez cały okres działania w strukturach zorganizowanych grup przestępczych byli zmuszeni do takiego w niej egzystowania, które w znacznym stopniu uniemożliwiało bądź też utrudniało wykrycie ich przestępczej działalności w związku ze stosowaniem takich przebiegłych metod, jak: kłamstwo, nieufność, sceptycyzm, wyrachowanie itp. Tym bardziej, że jest powszechnie wiadome, iż makiaweliści są zainteresowani realizacją swoich partykularnych interesów związanych w głównej mierze z chęcią posiadania dóbr materialnych, a prowadzenie przez długi czas przestępczej działalności w zorganizowanych grupach przestępczych niewątpliwie zmierza właśnie do takiego celu. Takie osoby charakteryzują się także mniejszą empatią niż niemakiaweliści.

Konsekwencją hipotezy głównej oznaczonej jako hipoteza nr 1, dotyczącej wyższego statystycznie poziomu makiawelizmu występującego u grupy świadków koronnych w porównaniu z poziomem makiawelizmu grupy kontrolnej jest postawienie hipotezy cząstkowej odnoszącej się do istnienia niższych poziomów poszczególnych czynników wchodzących w skład testu, czyli uczciwości, etyczności i moralności. W konsekwencji można więc przyjąć, że w razie potwierdzenia się hipotezy głównej świadkowie koronni powinni uzyskać większą liczbę punktów na skali Mach IV w poszczególnych czynnikach.

Narzędzia badawcze

Jako narzędzie badawcze wykorzystano polską adaptację niestandardyzowanego testu Mach IV autorstwa R. Christie i F. Geis. Test składa się z 20 stwierdzeń i 7 odpowiedzi na te stwierdzenia w skali od 1 do 7 (od „bardzo się zgadzam” do „całkowicie się nie zgadzam”). Specjalna skala ma mierzyć sposób makiawelistycznego myślenia, a co za tym idzie – poziom makiawelizmu poszczególnych osób¹¹.

Autorzy tego testu podali cztery główne właściwości, jakie towarzyszą zachowaniom makiawelistycznym, a co za tym idzie – postawie typowego makiawelisty – manipulatora. Wśród tych cech wyróżniamy:

- brak uczuć w kontaktach interpersonalnych – empatia utrudnia traktowanie innych jako obiektów manipulacji, jest więc niepożądana (syndrom chłodu – ang. *cool syndrom*),
- brak przywiązania do powszechnie podzielanych norm moralnych, dotyczących np. kłamania czy oszukiwania (odporność na wpływ społeczny),
- brak rażących objawów psychopatologicznych – manipulator musi zachować racjonalne spojrzenie na innych. W związku z tym nie może być neurotyczny ani psychotyczny,
- niskie zaangażowanie ideologiczne – manipulator nie powinien w sposób sztywny angażować się w realizację idealistycznie pojmowanych celów, powinien koncentrować się na osiągnięciu zamierzeń realistycznych,

¹¹ Tamże. Ponadto zastosowanie testu Mach IV było uzasadnione zarówno tym, że za jego pomocą można dokonać pomiaru zdolności manipulacyjnych poszczególnych grup, jak również tym, że jest on testem stosunkowo krótkim, a ze wstępnych ustaleń przeprowadzonych m.in. z naczelnikiem Centralnego Biura Śledczego Komendy Głównej Policji wynikało, iż część świadków koronnych nie jest zainteresowana ani wypełnianiem testów, ani udzielaniem odpowiedziami na pytania dodatkowe.

- negatywna ocena innych ludzi: człowiek = obiekt.

Podstawą do stworzenia narzędzia badawczego, jakim jest skala Mach IV, były dzieła Nicola Machiavellego, w tym m.in. *Książę* i *Rozprawy*. Z tych dzieł zostały wypisane stwierdzenia, które posłużyły następnie do stworzenia narzędzia, jakim jest skala makiawelizmu (Mach).

R. Christie oraz F. Geis wprowadzili dzięki temu do psychologii wymiar opisujący osobowość manipulatora, która cechuje się zespołem specyficznych postaw dotyczących ludzi i reguł rządzących światem, zdolnej i skłonnej do osiągania celów osobistych za pomocą manipulacji¹². W 1985 r. skalę Mach IV przetłumaczyła i zastosowała A. Potocka-Hoser¹³.

Według R. Christie i F. Geis (...) *przewaga makiawelistów w manipulowaniu innymi polega na większej celności ich opinii na temat słabości innych ludzi oraz wynika z faktu, że niemakiaweliści pozwalają wyprowadzić się w pole, trzymając się kurczowo idealistycznych interpretacji tego, jak ludzie powinni się zachowywać (...), jak również (...) makiaweliści są w stanie manipulować, ponieważ są w stanie ocenić słabe punkty partnera, a następnie je wykorzystać (...)*¹⁴.

Zdaniem autorów wymiar makiawelizmu pozwala wyodrębnić dwa rodzaje osób:

- o wysokich wskaźnikach makiawelizmu (high Mach),
- o niskich wskaźnikach makiawelizmu (low Mach)

Do badania, o którym mowa wyżej, została zastosowana skala Mach IV, jako najbardziej rzetelna ze wszystkich skal typu Mach. Skala ta z założenia składa się z trzech czynników:

- taktyki,
- poglądów,
- moralności.

Z uwagi na różnice kulturowe mogą występować także skale 4-czynnikowe oraz 5-czynnikowe¹⁵.

Jako narzędzie badawcze do opracowania statystycznego testu Mach IV użyto programu SPSS (oryginalnie: *Statistical Package for the Social Sciences*)¹⁶.

Z uwagi na charakter pytań testu Mach IV, które są oparte głównie na opiniach i postawach, brak było możliwości przeprowadzenia tzw. testu na skalę trudności, co niewątpliwie, biorąc pod uwagę specyfikę osób badanych (z uwzględnieniem głównie

¹² Tamże, s. 13.

¹³ Tamże, s. 14.

¹⁴ Zob. R. Christie, F. Geis, *Studia nad makiawelizmem*, New York 1970, Academic Press, s. 358.

¹⁵ Autorzy testu w początkowej fazie jego tworzenia (test Mach I) używali 71 stwierdzeń, ale po przeprowadzeniu kolejnych badań wyodrębniono ich 50 (test Mach III), a następnie, w wyniku kolejnej selekcji, 20 (test Mach IV). W związku z faktem, iż test Mach IV wysoko ujemnie korelował z miarą aprobaty społecznej, została opracowana wersja z tzw. wymuszonym wyborem (test Mach V). Wersja ta cechowała się jednak zdecydowanie mniejszą rzetelnością w porównaniu z testem Mach IV ($R=0,6-0,67$), dlatego też zdecydowano się użyć do badań testu Mach IV ($R>0,7$), gdzie R to rzetelność.

¹⁶ Program ten, rozwijany od 1968 r., jest programem używanym do statystycznej analizy danych. Poza badaniami naukowymi jest wykorzystywany także do badań rynku oraz do przeprowadzania badań epidemiologicznych. Pakiety tego programu obejmują m.in. następujące moduły:

- SPSS Base, tj. moduł podstawowy, obejmujący niektóre analizy statystyczne (m.in. statystyki opisowe, analizę regresji) oraz zarządzanie danymi,
- SPSS Data Preparation – moduł używany do kontroli reguł logicznych w danych, wychwytywanie nietypowych obserwacji,
- SPSS Tables – sporządzanie zestawień tabelarycznych,
- SPSS Complex Samples – wykonywanie poprawek do złożonego doboru próby (wykorzystywany przy statystykach opisowych) i in.

poziomu ich wykształcenia), byłoby przydatnym narzędziem badawczym pozwalającym chociażby na sformułowanie prawidłowej końcowej oceny wyników¹⁷. Istotną kwestią była także adaptacja kulturowa testu, na którą złożyły się czynniki związane m.in. z odpowiednim jego przekładem, właściwą instrukcją jego zastosowania, a przede wszystkim z obowiązkiem sprawdzenia jego rzetelności i trafności. Zdaniem prof. J. Brzezińskiego (...) *Rozważając problem kulturowej adaptacji jakiegoś testu zagranicznego, musimy rozważyć konteksty: teorii psychologicznej, psychometryczny, celu, doświadczenia kulturowego osoby badanej, świadomości społecznej, kwalifikacji zawodowych użytkownika testu oraz użycia*¹⁸.

Kolejnym narzędziem badawczym wykorzystywanym do przeprowadzania badań z udziałem reprezentatywnej grupy świadków koronnych była autorska ankieta składająca się z siedmiu pytań związanych m.in. z dobrowolnym poddaniem się przez badanych testom psychologicznym i badaniom poligraficznym oraz z prawdомównością świadków i wejściem przez nich w konflikt z prawem. Ankietę o podobnej, choć skróconej i odpowiednio dostosowanej, treści skierowano także do grupy kontrolnej, pomijając sprawy związane z wejściem przez tę grupę w konflikt z prawem.

Próba uzyskania odpowiedzi na pytania dodatkowe ankiety była uzasadniona potrzebą zweryfikowania odpowiedzi w przeprowadzonym teście zasadniczym Mach IV oraz potrzebą wyciągnięcia kompleksowych i prawidłowych wniosków¹⁹.

Przebieg badania oraz omówienie wyników badań

Przebieg badania w uproszczeniu można podzielić na niżej wymienione fazy:

- 1) wprowadzenie i opis danych statystycznych dotyczących badanych osób,
- 2) kodowanie wartości oraz uzupełnianie braków danych,
- 3) opis odpowiedzi na pytania dodatkowe,
- 4) przygotowanie analizy czynnikowej testu Mach IV (opis poszczególnych czynników wchodzących w skład testu),
- 5) wybór pytań najbardziej i najmniej związanych (korelujących) z makiawelizmem,
- 6) analiza regresji,
- 7) analiza korelacji pomiędzy czynnikami wchodzącymi w skład testu Mach IV,
- 8) porównanie świadków koronnych z losowo wybraną grupą osób za pomocą testu Umana-Witneya,
- 9) wnioski dotyczące poziomu makiawelizmu występującego u grupy świadków koronnych i celowo dobranej grupy osób z uwzględnieniem wniosków dotyczących poszczególnych czynników wchodzących w skład testu Mach IV,

¹⁷ W trakcie przeprowadzanych badań świadkowie koronni nie sugerowali, że sformułowania użyte w trakcie testu Mach IV i zadawania pytań dodatkowych były niejasne lub niezrozumiałe (źródło: Zarząd Ochrony Świadców Koronnych Centralnego Biura Śledczego Komendy Głównej Policji).

¹⁸ J. Brzeziński, *Metodologia badań psychologicznych*, Warszawa 1997, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 169 i in.; tenże, *Trafność i rzetelność testów psychologicznych*, Gdańsk 2005, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 27 i in.

¹⁹ Inspiracją do zadania grupie świadków koronnych oraz grupie kontrolnej niżej wymienionych pytań stanowiła analiza podręcznika W. Pasko-Porys pt. *Przesłuchanie i wywiad. Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2007, Oficyna Naukowa.

- 10) porównanie wyników badań uzyskanych za pomocą pytań dodatkowych u grupy świadków koronnych i celowo dobranej grupy kontrolnej.

Jak wcześniej wspomniano, w badaniu uczestniczyły 104 osoby, w tym 47 świadków koronnych i 57 osób z celowo dobranej grupy kontrolnej²⁰.

Ze względu na istotne braki danych w analizach wzięto pod uwagę wyniki 44 świadków koronnych²¹. Grupa świadków koronnych oraz grupa kontrolna przed przystąpieniem do przeprowadzania ankiet została poinformowana, że ankiety te są anonimowe i że będą wykorzystywane wyłącznie do celów naukowych. Nadto badaną grupę świadków koronnych poinformowano, że wyniki ankiet nie będą miały wpływu na ich przynależność do programu świadków koronnych.

Dane dotyczące wykształcenia i wieku świadków koronnych zostały zebrane w całość i uporządkowane w przedziałach²².

Tabela 1. Wiek świadków koronnych.

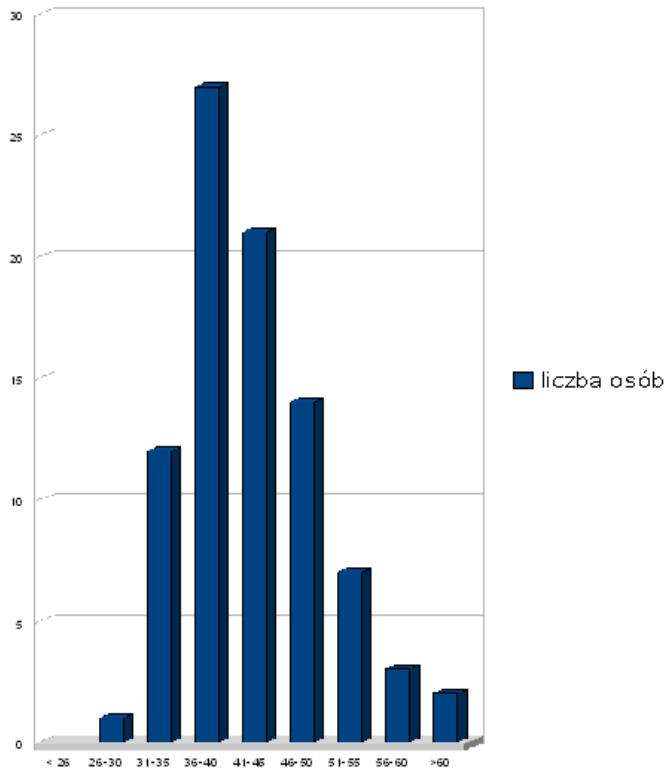
Przedział wiekowy świadków koronnych	Liczba osób
poniżej 26	0
26-30	1
31-35	12
36-40	27
41-45	21
46-50	14
51-55	7
56-60	3
> 60	2
razem	87

²⁰ Ankiety przeprowadzono m.in. na terenie klubów sportowych położonych w woj. mazowieckim. Grupę kontrolną dobrano, opierając się głównie na kryteriach wieku i wykształcenia. Kryteria te, zdaniem przeprowadzającego badania, były niezwykle istotne. Nadto z doświadczenia zawodowego tej osoby (10 lat pracy w wydziałach ds. przestępczości zorganizowanej, prokuratur różnych szczebli) wynika, iż członkowie zorganizowanych grup przestępczych byli w znacznej mierze rekrutowani w klubach sportowych.

²¹ Testy zostały przedstawione do wypełnienia grupie 70 z 87 świadków koronnych. Część z nich odmówiła ich wypełnienia, oświadczając, że uważają, iż test ten może być podstępem ze strony organów ścigania. Pomimo iż do badań statystycznych wzięto pod uwagę odpowiedzi 44 świadków koronnych, to podczas formułowania wyników uwzględniono całą badaną grupę świadków koronnych.

²² Dane Komendy Głównej Policji Centralnego Biura Śledczego z dnia 28 czerwca 2012 r. Należy zaznaczyć, że braki dotyczące wykształcenia i wieku osób z grupy kontrolnej w tabelach oznaczonych numerami wynikają z niewypełnienia przez badanych właściwych pól.

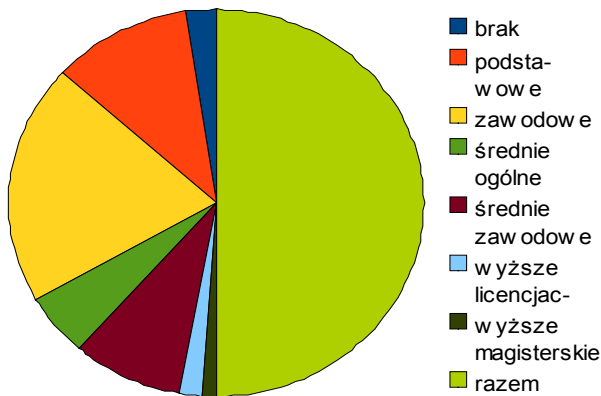

Wykres 1. Wiek świadków koronnych.

Tabela 2. Wykształcenie świadków koronnych.

brak	4
podstawowe	19
zawodowe	35
średnie ogólne	9
średnie zawodowe	15
wyższe licencjackie	3
wyższe magisterskie	2
razem	87

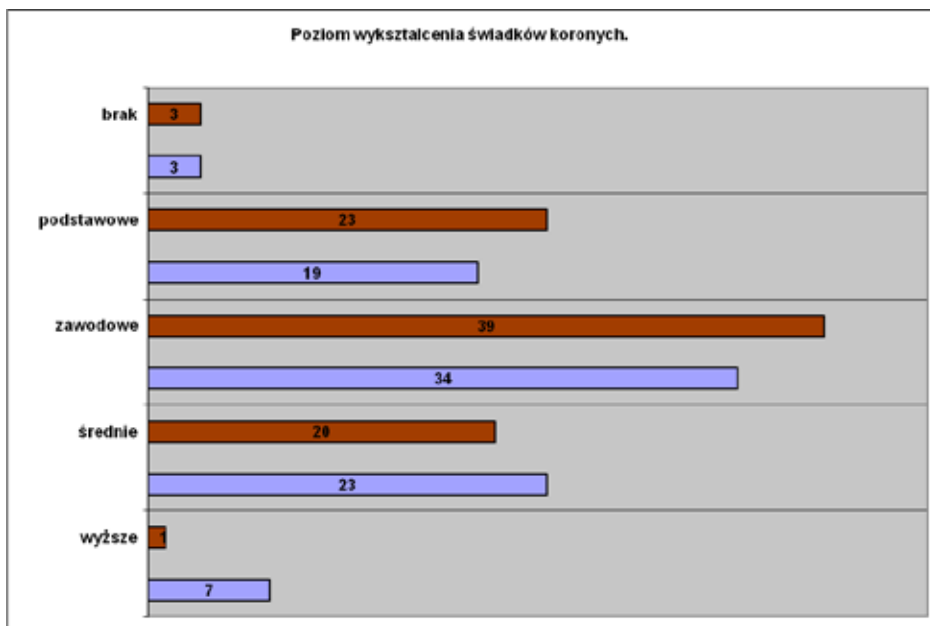

Wykres 2. Wykształcenie świadków koronnych.

W tym miejscu warto zaprezentować część niepublikowanych badań przeprowadzonych przez dr. Z. Raua (za zgodą autora) w celu zilustrowania poziomu zmian w wykształceniu świadków koronnych na przestrzeni ostatnich lat.

Z przeprowadzonych przez Z. Raua badań wynika, że (...) około 4% świadków koronnych nie chce się edukować i pozostaje na tym samym poziomie braku wykształcenia, a tym samym pozbawia się szans na dobrą pracę po zakończeniu programu. Znaczna jednak część osób objętych programem ochrony podejmuje wysiłek zdobycia wykształcenia i nowych kwalifikacji zawodowych, umożliwiających lepszy start w warunkach funkcjonowania poza programem. Przedstawione na wykresie dane pokazują proces przechodzenia świadków poprzez poszczególne poziomy wykształcenia, by w finale, prawie co dziesiąty, zdobył wykształcenie wyższe (...)²³.

²³ Źródło: Z. Rau, *Wyniki badań świadków koronnych – empiryczne badania porównawcze w latach 2001, 2009 i 2012*, „Prokuratura i Prawo” 2013, s. 53 i in.

Wykres 3. Zmiana poziomu wykształcenia świadków koronnych (brązowym kolorem zaznaczono słupki obrazujące poziom wykształcenia świadków koronnych w chwili obejmowania ich programem ochrony, kolorem niebieskim zaś poziom wykształcenia po objęciu ich tym programem).

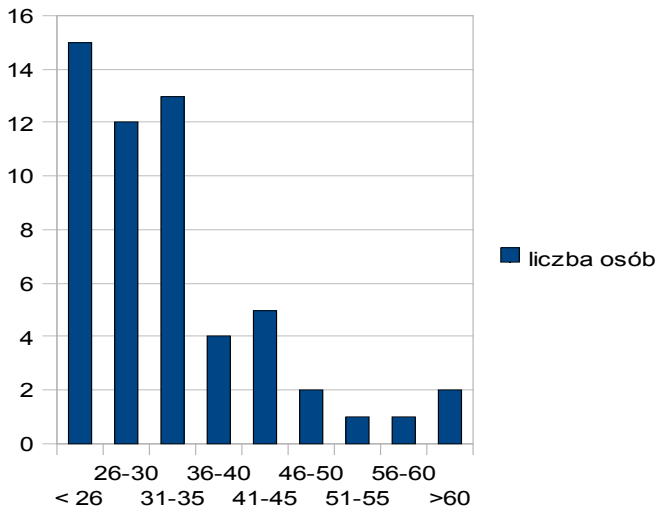
Powyższe dane mogą świadczyć o chęci zerwania przez część świadków koronnych z dotychczasowym życiem, tj. z działalnością w grupach przestępczych, a co za tym idzie – ilustrują ich wolę rozpoczęcia nowej egzystencji, nieobciążonej kryminalną przeszłością. Pośrednio z całą pewnością pozwolą one na wyciągnięcie kompleksowych wniosków dotyczących badania przeprowadzonego z ich udziałem²⁴.

Tabela 3. Wiek osób z grupy kontrolnej.

Przedział wiekowy osób z grupy kontrolnej	Liczba osób
poniżej 26	15
26–30	12
31–35	13
36–40	4

²⁴ Wyniki badań oceniano bowiem nie tylko na podstawie samych testów, lecz także brano pod uwagę zarówno oświadczenia samych świadków koronnych i funkcjonariuszy ZOŚK CBS KGP, jak i dane dodatkowe, dotyczące m.in. chęci podwyższenia kwalifikacji czy też wykształcenia (dane zaczerpnięte zostały z niepublikowanych badań przeprowadzonych przez Z. Raua).

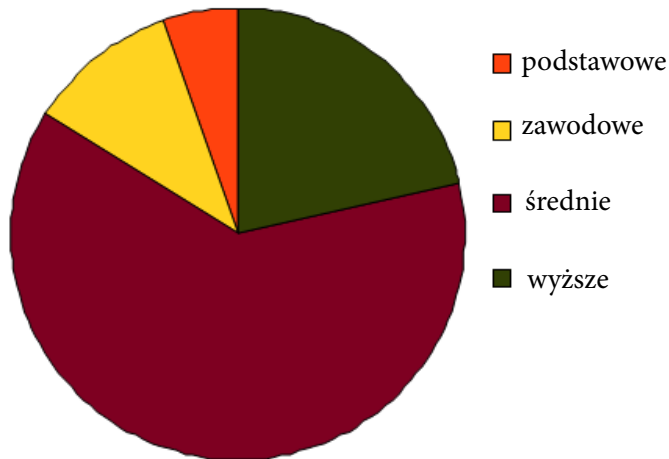
41–45	5
46–50	2
51–55	1
56–60	1
> 60	2
razem	55

Wykres 4. Wiek osób z grupy kontrolnej.

Tabela nr 4. Wykształcenie osób z grupy kontrolnej.

brak	0
podstawowe	3
zawodowe	6
średnie	35
wyższe	12
razem	56

Wykres 5. Wykształcenie osób z grupy kontrolnej.

W badaniu z udziałem świadków koronnych oraz grupy kontrolnej został wykorzystany kwestionariusz Mach IV, składający się z 20 stwierdzeń²⁵. Uczestnicy badania zostali poproszeni o określenie na skali od 1 do 7, jak bardzo zgadzają się lub nie zgadzają się z każdym ze stwierdzeń. Niska wartość (od 1 do 3) oznacza, że dane stwierdzenie w niewielkim tylko stopniu odnosi się do przekonań badanego, a wysoka (od 5 do 7) oznacza wysoką zgodność między danym stwierdzeniem a postawą badanego. Kompletny kwestionariusz został dołączony jako załącznik nr 1.

Analizy podzielono na kilka etapów. Ich celem było zweryfikowanie hipotez badawczych dotyczących poziomu makiawelizmu u grupy świadków koronnych oraz grupy kontrolnej, a następnie określenie struktury czynnikowej kwestionariusza, stworzenie wskaźników dla wyodrębnionych czynników oraz porównanie grupy świadków koronnych i grupy kontrolnej pod względem nowo stworzonych charakterystyk.

Na pierwszym etapie porównano średni poziom wyników w teście Mach IV pomiędzy grupą świadków koronnych a grupą kontrolną. Analiza testem t-studenta dla prób niezależnych wykazała, że powinniśmy odrzucić hipotezę alternatywną (H1). Wyniki uzyskiwane przy pomocy testu Mach IV przez świadków koronnych ($M=93,47$; $SD=14,638$) nie są w istotny statystycznie sposób różne od wyników uzyskiwanych przez osoby z grupy kontrolnej ($M=93,30$; $SD=13,419$). $t(98)=0,059$; $p>0,05$.²⁶

²⁵ Tabela nr 1.

²⁶ J. Brzeziński, *Metodologia...*, s. 267 i in. Symbol M (ang. *mean*) oznacza średnią arytmetyczną poziomu makiawelizmu w poszczególnej grupie mierzonej za pomocą testu Mach IV, symbol SD (ang. *standard deviation*) oznacza odchylenie standardowe w próbie, t – wynik za pomocą testu t – Studenta, p – poziom istotności statystycznej. Rotacja Varimax służy do dopasowania „siły” pytania w danej skali. Jest to metoda stosowana w analizie czynnikowej. Polega ona na rotacji osi X i Y (liniowej kombinacji), tak aby zmaksymalizować wariację ładunków między czynnikami i zminimalizować ich wariację wewnątrz nowego czynnika. Rotacja VARIMAX poszukuje takiego zestawu ładunków czynnikowych, że każdy czynnik ma pewne ładunki

Na drugim etapie analiz posłużono się analizą czynnikową opartą na metodzie głównych składowych z rotacją Varimax. Analiza osiągnęła ortogonalną (niezależną) strukturę czynnikową w ośmiu iteracjach. Skumulowany procent wyjaśnianej wariancji wyniósł ponad 35,18 proc., co należy uznać za wynik satysfakcjonujący. Wyodrębniono trzy czynniki ortogonalne. Pytania zaznaczone tym samym kolorem należą do tego samego czynnika. Test Mach IV osiągnął wskaźnik rzetelności Alfa na poziomie 0,628, co umożliwia uznanie narzędzia za rzetelne i uprawnia do prowadzenia przy jego pomocy badań grupowych. Jednocześnie $\alpha = 0,628$ oznacza, że narzędzie to nie nadaje się do stawiania diagnoz indywidualnych. W przypadku gdyby α było większe od 0,8 można byłoby się pokusić o przeprowadzenie badań mających charakter indywidualny²⁷.

Pierwszy z wyodrębnionych czynników określono jako „uczciwość”. Z treści pytań może wynikać, że osoby osiągające wysokie wyniki w tym czynniku w sposób świadomy i wyrachowany posługują się manipulacją wobec innych dla osiągnięcia własnych celów. Drugi z wyodrębnionych czynników nazwano „etyczność”, ostatni zaś „niemo-
ralność”.

---

bliskie zeru, a pewne ładunki bliskie -1 lub $+1$. Logika jest taka, że interpretacja jest najłatwiejsza wtedy, gdy korelacje zmienna–czynnik są albo bliskie $+1$ albo -1 wskazując jasno związek pomiędzy zmienną a czynnikiem, bliskie 0 wskazują zaś na brak powiązań. Rotacja VARIMAX bardzo ułatwia interpretację analizy czynnikowej. Przed jej wykonaniem jeden item (pytanie lub twierdzenie z kwestionariusza) może łądować w średnim stopniu trzy wyodrębnione czynniki jednocześnie. Po rotacji VARIMAX struktura jest bardziej przejrzysta i może okazać się, że dany item łąduje bardzo silnie czynnik nr 2, a bardzo słabo czynniki nr 1 i 3. Na koniec warto wspomnieć, że rotacja VARIMAX jest rotacją ortogonalną, co oznacza, że kąt pomiędzy osią X a osią Y zawsze ma wartość 90° (zawsze kąt prosty).

²⁷ Współczynnik Alfa-Cronbacha jest najpopularniejszą metodą analizy rzetelności danych skal. Jest to miara określająca spójność pozycji wchodzących w skład danej skali. Określa ona, na ile pozycje wchodzące w skład danego czynnika skali są do siebie podobne, czy badają to same zjawisko, ten sam tę samą strukturę teoretyczną. Także J. Brzeziński, *Metodologia...*, s. 76.

Tabela 5. Przynależność pytań w teście Mach IV do poszczególnych czynników, gdzie /r/ oznacza pytania rekodowane²⁸.

	Pytanie:	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
Uczciwość	4. W zasadzie większość ludzi jest dobra i uczciwa /r/	0,79	-0,07	-0,17
	6. Uczciwość zawsze popłaca /r/	0,76	0,22	0,42
	12. Największa różnica między większością przestępców a pozostałymi ludźmi polega na tym, że przestępcy byli na tyle głupi, że dali się złapać	0,59	0,12	-0,02
	16. Mylą się ci, którzy twierdzą, że dookoła jest pełno naiwniaków /r/	0,41	0,01	0,02
	1. Nigdy nie mów nikomu o prawdziwych powodach twojego postępowania, chyba że uznasz to za pożyteczne	0,31	0,07	-0,05
	15. Możliwe jest osiągnięcie dobrych wyników we wszystkich dziedzinach /r/	0,22	0,03	-0,110
Etyczność	9. Mimo wszystko lepiej być człowiekiem skromnym i uczciwym niż kimś ważnym, ale nieuczciwym /r/	0,14	0,88	-0,04
	10. Gdy prosimy kogoś, aby coś dla nas zrobił, lepiej jest podać prawdziwe powody naszej prośby niż takie, które mogłyby wydać się bardziej ważne /r/	0,06	0,81	0,011
	7. Dla kłamstwa nie ma usprawiedliwienia /r/	-0,05	0,56	-0,14
	3. Powinno się robić tylko to, o czym jest się przekonany, że jest słuszne i moralne /r/	0,17	0,17	0,33
Niemoralność	14. Większość mężczyzn jest odważna /r/	0,27	-0,15	-0,714
	8. Na ogół ludzie nie będą chcieli pracować ciężko, jeśli nie będą do tego zmuszani	0,39	-0,14	0,65
	11. Większość ludzi „na świeczniku” żyje uczciwie i moralnie /r/	0,14	0,26	-0,55
	2. Najlepszą metodą postępowania z ludźmi jest mówienie im tego, co chcą usłyszeć	-0,01	0,18	0,41
	20. Schlebienie ważnym osobom jest mądre	0,19	0,2	0,29

²⁸ Niektóre z pytań z uwagi na ich konstrukcję należało zdekodować (odwrócić wartości odpowiedzi) w celu uzyskania poprawnych wyników badawczych.

Pytania, które nie weszły do żadnego z czynników	5. Najbezpieczniej jest przyjąć, że w każdym człowieku tkwi skłonność do występku, która ujawni się w sprzyjających warunkach	0,145	-0,04	-0,05
	13. Kiedy ktoś całkowicie ufa drugiemu człowiekowi, naraża się na kłopoty	0,036	0,12	0,1
	17. Trudno jest wybić się, nie traktując ulgowo pewnych wydarzeń	-0,19	-0,1	0,17
	18. Ludzie cierpiący na nieuleczalne choroby powinni mieć możliwość wybrania bezbolesnej śmierci	0,02	0,04	-0,03
	19. Większość ludzi łatwiej godzi się ze śmiercią ojca niż z utratą swojej własności	-0,14	0,15	0,08

Seria analiz korelacji metodą „R” Pearsona wykazała interesującą zależność. Okazało się, że **związki liniowe pomiędzy zmiennymi w grupie świadków koronnych są inne niż w grupie kontrolnej**. W grupie kontrolnej nie występuje istotny związek pomiędzy **etycznością** a **niemoralnością**, związek pomiędzy **uczciwością** a **niemoralnością** jest natomiast istotny i wynosi $r=0,287$; $p<0,05$. W grupie świadków koronnych zaś wykazano istotny statystycznie związek pomiędzy **etycznością** a **niemoralnością** $r=0,368$; $p<0,05$, co oznacza, że im wyższy wynik na skali **etyczności**, tym wyższy wynik na skali **niemoralności**. Wykazano również istotny związek pomiędzy **niemoralnością** a **uczciwością** $r=0,592$; $p<0,001$.

Tabela 5. Związki liniowe poziomu uczciwości z poziomem etyki oraz niemoralności w grupie świadków koronnych.

Korelacja		Skala 1	Skala 2
Skala 1	Korelacja Pearsona	1	0,296
	Istotność (dwustronna)	4	0,076
	N	0	37
Skala 2	Korelacja Pearsona	0,296	1
	Istotność (dwustronna)	0,076	
	N	37	40
Skala 3	Korelacja Pearsona	0,592**	0,368*
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,029
	N	34	35

** - $p<0,01$; * - $p<0,05$ ²⁹

²⁹ P - poziom istotności statystycznej.

Tabela 6. Związki liniowe pomiędzy niemoralnością, etyką i uczciwością w grupie kontrolnej.

Korelacja		Skala 1	Skala 2
Skala 1	Korelacja Pearsona	1	0,217
	Istotność (dwustronna)	5	0,127
	N	2	51
Skala 2	Korelacja Pearsona	0,217	1
	Istotność (dwustronna)	0,127	
	N	51	56
Skala 3	Korelacja Pearsona	0,287*	0,239
	Istotność (dwustronna)	0,046	0,091
	N	49	51

*- $p < 0,05$; **- $p < 0,01$

Na ostatnim etapie analiz porównywano świadków koronnych i osoby z grupy kontrolnej pod względem średniego poziomu wskaźników **uczciwości**, **etyki** oraz **niemoralności**. Seria analiz przeprowadzona jednoczynnikową analizą wariancji w schemacie międzygrupowym wykazała, że grupa świadków koronnych i grupa kontrolna nie różniły się pod względem poziomu **uczciwości** $F(1,90)=1,306$; $p=0,256$; wykazano natomiast istotne różnice w poziomie **niemoralności** $F(1,87)=4,646$; $p < 0,05$, przy czym świadków koronnych charakteryzował niższy poziom **niemoralności** ($M=18,4$) niż osoby z grupy kontrolnej ($M=20,34$). Ponadto uzyskano wynik na poziomie tendencji statystycznej pod względem różnic w poziomie **etyki** $F(1,94)=4,158$; $p=0,062$. Świadkowie uzyskali wyższe wyniki na skali **etyki** ($M=11,93$) niż badani z grupy kontrolnej ($M=9,79$). Wynik ten można wiązać z niższym poziomem **niemoralności**, gdyż pytania w teście Mach IV są skonstruowane wprost, a więc łatwo jest manipulować zarówno deklaratywnym poziomem **uczciwości**, jak i poziomem **etyki** oraz **niemoralnością**.

Tabela 7. Wyniki porównań poziomu wyodrębnionych zmiennych wśród świadków koronnych i w grupie kontrolnej.

Zmienna	Grupa	N	M	SD	F	p
Uczciwość	Świadek koronny	40	20,37	5,99	1,306	,256
	Grupa kontrolna	52	22,00	7,29		

Etyczność	Świadek koronny	40	11,92	6,26	3,611	,062
	Grupa kontrolna	52	9,78	4,01		
Niemoralność	Świadek koronny	40	18,4	4,52	4,646	,034
	Grupa kontrolna	52	20,34	3,93		

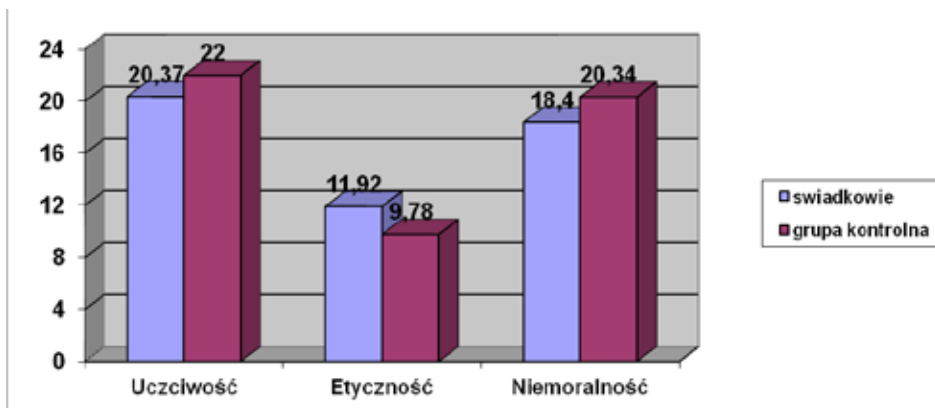
N – liczebność grupy

SD – odchylenie standardowe

F –wynik jednoczynnikowej analizy wariancji (dla skali makiawelizmu użyto poprawkę Welcha na niejednorodność wariancji)

p – poziom istotności statystycznej

M – średnia arytmetyczna poziomu makiawelizmu w poszczególnych czynnikach dla grup badawczych mierzona za pomocą testu Mach IV.

Wykres 6. Wyniki porównań poziomu wyodrębnionych zmiennych wśród świadków koronnych i w grupie kontrolnej.

Analiza porównawcza wykazała wyższe wyniki poziomu niemoralności w grupie kontrolnej niż w grupie świadków koronnych, co było do przewidzenia ze względu na specyficzną sytuację, w jakiej znaleźli się świadkowie koronni (chęć pokazania się w dobrym świetle). Niemniej jednak analiza związku wyników na poszczególnych skalach wykazała silnie istotne statystycznie związki pomiędzy niemoralnością a etycznością oraz uczciwością tylko w grupie świadków koronnych, co oznacza, że jednak tylko w tej grupie występuje dodatni związek pomiędzy poziomem etyki a poziomem niemo-

ralności. Może to rodzić podejrzenie, że świadkowie koronni starali się celowo manipulować odpowiedziami testowymi Mach IV i dostosowywać odpowiedzi do oczekiwań przeprowadzających badania.

Dodatkowo, w trakcie badań przeprowadzanych z wykorzystaniem testu Mach IV świadkom koronnym zadano siedem pytań związanych m.in. z liczbą popełnionych przez nich przestępstw oraz z możliwością weryfikacji składanych przez nich zeznań, w tym m.in. z ewentualnością dobrowolnego poddania się przez nich badaniom poligraficznym oraz psychologicznym. Przedmiotowe pytania zostały zaprezentowane w tabeli 8³⁰.

Tabela 8. Dodatkowe pytania dotyczące świadków koronnych w ujęciu liczbowo-procentowym.

L.p.	Pytanie	1.	2.	3.	4.	Suma
1	Czy Pana zdaniem organy ścigania poświęciły wystarczająco dużo czasu na przesłuchanie z Pana udziałem?	28–73% (tak)	3–8% (trudno powie- dzieć)	7–19% (nie)		38
2	Czy poddałby się Pan dobrowolnie badaniom poligraficznym?	33–85%	5–15%			38
3	Czy poddałby się Pan dobrowolnie badaniom psychologicznym?	35–94%	2–6%			37
4	Czy zdarzyło się Panu w trakcie składania zeznań niecelowo pominąć pewne fakty?	13–37%	11– 31,5%	11– 31,5%		35
5	W którym roku życia po raz pierwszy wszedł Pan w konflikt z prawem?					0
6	Jak często w ciągu pięciu lat przed uzyskaniem statusu świadka koronnego popełnił Pan przestępstwo?	32–84%	1–3%	4–10%	1–3%	8
7	Czy zawsze mówi Pan prawdę?	22–56% zawsze	15– 38% kiedy tylko mogę	2–6% trudno powie- dzieć	kiedy mi wygod- nie	39

³⁰ Inspirację do zadania grupie świadków koronnych niżej wymienionych pytań stanowiła analiza podręcznika W. Pasko-Porys, *Przesłuchanie i wywiad...*

Na uwagę zasługują odpowiedzi niektórych świadków koronnych na pytania zadane w ankiecie dodatkowej. I tak:

- świadek koronny oznaczony nr 34 dopisał do pytania nr 7 (*Czy zawsze mówi Pan prawdę?*) – *Zawsze, gdy dotyczy to moich zeznań jako świadka koronnego,*
- świadek koronny oznaczony nr 40 dopisał do pytania nr 7: *Teraz tak,*
- świadek koronny oznaczony nr 41 dopisał do pytania nr 6 (*Jak często w ciągu 5 lat przed uzyskaniem statusu świadka koronnego popełnił Pan przestępstwo?*) – *Więcej niż 1000 razy,*
- świadek koronny oznaczony nr 43 nie wypełnił dodatkowej ankiety, robiąc adnotację: *Chciałem zerwać z grupą, a to jedyny sposób, żeby ochronić rodzinę.*

Świadkom koronnym zadano także dodatkowo pytanie oznaczone nr 5: *W którym roku życia po raz pierwszy wszedł Pan w konflikt z prawem?* Najwięcej odpowiedzi na powyższe pytanie znajduje się w przypadku odpowiedzi osób pomiędzy 12 a 20 rokiem życia (**25 osób, co stanowi ogółem 69 proc.**).

Sporadycznie świadkowie koronni po raz pierwszy popełniali przestępstwa po ukończeniu 22 roku życia (**9 osób, co z kolei stanowi 25 proc.**).

Część z ankietowanych świadków koronnych (**7 osób**) nie udzieliło odpowiedzi na zadane pytanie, część zaś, jak się wydaje, nie zrozumiała go, odpowiadając, w którym roku kalendarzowym po raz pierwszy popełnili przestępstwo. I tak, świadek koronny oznaczony nr 7 podał rok 2003, świadek koronny oznaczony nr 23 natomiast rok 1994.

Jeden ze świadków koronnych (oznaczony nr 9) oświadczył, że nie pamięta, w którym roku po raz pierwszy popełnił przestępstwo.

Części celowo dobranej grupy osób z tzw. grupy kontrolnej zadano także dodatkowo trzy pytania dotyczące m.in. możliwości zweryfikowania ich odpowiedzi, a tym samym porównania ich z wynikami pytań świadków koronnych. Pytania te są zaprezentowane w tabeli 9.

Tabela 9. Pytania zadane grupie kontrolnej w ujęciu liczbowo-procentowym.

Lp.	PYTANIE	1	2	3	4
1	Czy poddałby się Pan dobrowolnie badaniom poligraficznym?	14–48% – tak	12–41% – trudno po- wiedzieć	3–11% – nie	
2	Czy poddałby się Pan dobrowolnie badaniom psychologicznym?	16–55%	11–37%	2–8%	
3	Czy zawsze mówi Pan prawdę?	6–20% – zawsze	12– 41% – kiedy tylko mogę	7–24% – trudno powiedzieć	4–15% – kiedy mi wygodnie

Wnioski

Przeprowadzone badania potwierdziły hipotezę oznaczoną jako 0, zakładającą brak istotnych statystycznie różnic w poziomie makiawelizmu pomiędzy grupą świadków koronnych a grupą kontrolną. Grupa świadków koronnych uzyskała bowiem w rezultacie przeprowadzonego testu wyniki zbliżone do wyników grupy kontrolnej³¹. Nieudowodniona została hipoteza dotycząca ich wyższego statystycznie poziomu makiawelizmu w skali Mach w porównaniu z poziomem makiawelizmu grupy kontrolnej.

Częściowo została potwierdzona hipoteza cząstkowa oznaczona nr 1, dotycząca średniego poziomu poszczególnych czynników wchodzących w skład testu. Mianowicie, za uzasadnioną należy uznać tezę, iż grupa świadków koronnych oraz grupa kontrolna nie różniły się w sposób statystycznie istotny pod względem poziomu czynnika „uczciwość”³². Zaobserwowano jednak istotne różnice pomiędzy grupami badawczymi w poziomie czynnika „niemoralność”. Świadców koronnych charakteryzował bowiem niższy poziom tego czynnika w porównaniu z osobami z grupy kontrolnej.³³

Na poziomie tendencji statystycznej świadkowie koronni uzyskali wyższe wyniki na skali czynnika „etyka” w porównaniu z osobami z grupy kontrolnej³⁴.

Na uwagę zasługują także wyniki badań potwierdzające istnienie istotnych statystycznie związków pomiędzy czynnikami „niemoralność” i „etyczność” wyłącznie w grupie świadków koronnych. Ustalono bowiem, że im wyższy był wynik na skali etyczności w tej grupie, tym wyższy był również wynik na skali niemoralności. W tej grupie wykazano także istotny związek pomiędzy czynnikami „niemoralność” i „uczciwość”. Takie wyniki, wskazujące na fakt, iż wraz ze wzrostem uczciwości wzrasta niemoralność, na pozór wydają się być nielogiczne. Biorąc jednak pod uwagę pytania wchodzące w skład skali „uczciwość”, dostrzegamy logikę. Pytania oznaczone numerami 4,6,15 oraz 16 są bowiem pytaniami, które należy zrekodować. Im wyższe więc wartości badany zaznaczał w tych pytaniach, tym poziom jego makiawelizmu w danej skali czynnikowej bardziej spadał. Po zrekodowaniu skali można by ją więc nazwać skalą „nieuczciwości”. Wynik korelacji mówiący, że wraz ze wzrostem nieuczciwości u badanego wzrasta niemoralność, jest więc logiczny. Wystąpienie takiej korelacji może dodatkowo świadczyć o spójności narzędzia badawczego.

Reasumując, przeprowadzony test Mach IV, za którego pomocą ustalono poziom zdolności manipulacyjnych świadków koronnych, pozwolił udzielić odpowiedzi na pytanie badawcze, czy reprezentatywna grupa polskich świadków koronnych charakteryzuje się wyższym poziomem zdolności manipulacyjnych mierzonych za pomocą skali Mach IV niż grupa kontrolna. Odpowiedź ta brzmi: nie.

Z pola widzenia nie należy także tracić wyników badań przeprowadzonych za pomocą dodatkowych ankiet. Wyjątkowo ciekawą tendencję zaobserwowano bowiem podczas udzielania odpowiedzi na pytania związane z dobrowolnością poddania się przez grupy badawcze zarówno badaniom poligraficznym, jak i psychologicznym. Świadko-

³¹ Grupa świadków koronnych uzyskała wyniki na poziomie $M = 93,47$; $SD = 14,638$, podczas gdy wyniki grupy kontrolnej wynosiły $M = 93,3$ i $SD = 13,419$.

³² Grupa świadków koronnych uzyskała wynik w czynniku „uczciwość” na poziomie $M = 20,37$, podczas gdy osoby z grupy kontrolnej $M = 22$.

³³ Grupa świadków koronnych uzyskała wynik w czynniku „niemoralność” na poziomie $M = 18,4$, podczas gdy osoby z grupy kontrolnej $M = 20,34$.

³⁴ Grupa świadków koronnych uzyskała wynik w czynniku „etyka” na poziomie $M = 11,92$, podczas gdy osoby z grupy kontrolnej $M = 9,78$.

wie koronni w 85 proc. deklarowali, że wyraziliby zgodę na poddanie się badaniom poligraficznym, podczas gdy takiej pozytywnej odpowiedzi udzieliło wyłącznie 48 proc. osób z grupy kontrolnej. Z informacji uzyskanych w Zarządzie Ochrony Świadka Koronnego Centralnego Biura Śledczego wynika zaś, że odsetek osób, które przed uzyskaniem statusu świadka koronnego dobrowolnie poddałyby się takim badaniom, jest znacznie mniejszy i waha się w granicach 10 proc.³⁵

Podobne wyniki uzyskano w przypadku udzielania odpowiedzi na pytanie dotyczące dobrowolnego poddania się badaniom psychologicznym. Aż 94 proc. badanych świadków koronnych udzieliło odpowiedzi pozytywnej, podczas gdy takiej samej odpowiedzi udzieliło zaledwie 55 proc. osób z grupy kontrolnej. Ponadto 56 proc. badanych świadków koronnych zadeklarowało, że zawsze mówi prawdę. Na tak zadane pytanie odpowiedzi twierdzącej udzieliło zaledwie 20 proc. osób z grupy kontrolnej.

Analiza odpowiedzi na ankietę dodatkową w połączeniu z wynikami testu Mach IV może skłaniać do wniosku, że świadkowie koronni wyrażają zgodę na dobrowolne poddanie się badaniom poligraficznym czy psychologicznym wyłącznie w kategorii deklaratywnej. Poza tym pytania w teście Mach IV nie zawierają pytań kontrolnych, za których pomocą można by przynajmniej częściowo zweryfikować odpowiedzi na poszczególne pytania badawcze.

W dalszej perspektywie rozważenia wymaga przeprowadzenie tzw. badania retestowego po upływie np. pięciu lat na losowo dobranej grupie świadków koronnych, a następnie dokonanie pomiaru współczynnika korelacji retestowej (tzw. zgodności wewnętrznej) w celu przeprowadzenia analizy porównawczej. Biorąc pod uwagę powyższe wyniki, celowe wydaje się przeprowadzenie badań z wykorzystaniem testu Mach IV z celowo dobraną grupą kontrolną podejrzanych o podobnych parametrach wiekowych i posiadanym wykształceniu, jak świadkowie koronni, a następnie porównanie ich wyników z wynikami świadków koronnych³⁶. Przeprowadzenie sygnalizowanych badań pozwoli na porównanie poziomu makiawelizmu rozumianego jako umiejętności manipulacyjne wśród trzech celowo dobranych pod względem wieku i wykształcenia grup, a mianowicie: grupy świadków koronnych, grupy kontrolnej oraz grupy podejrzanych. Porównanie to będzie istotne z punktu widzenia kryminalistycznego oraz pozwoli na uzyskanie odpowiedzi, która z trzech wyżej wymienionych grup ma największą zdolność manipulacyjną, a co za tym idzie – u której z nich wystąpi największy brak zgody z konwencjonalnymi zasadami moralnymi.

Konsekwencje praktyczne badań

Z całą pewnością nie unikniemy dyskusji na temat istnienia oraz kształtu instytucji świadka koronnego, jak również wprowadzenia kolejnych zmian do ustawy w celu dostosowania jej do bieżących potrzeb wymiaru sprawiedliwości.

Wyniki badań, o których mowa powyżej, pozwalają na przyjęcie wniosku, że na obecnym etapie funkcjonowania instytucji świadka koronnego konieczne jest przeprowadzanie badań poligraficznych oraz wybranych testów psychologicznych wśród osób ubiegających się o przyznanie statusu świadka koronnego. Jest to związane z potrzebą

³⁵ Dane własne uzyskane w ZOŚK CBŚ KGP Warszawa.

³⁶ Niedawno zakończono realizację badań testem Mach IV oraz kwestionariuszy dodatkowych celowo dobranej grupy 47 podejrzanych z terenu objętego działaniem Prokuratury Okręgowej w Katowicach. Trwają prace nad obliczeniami statystycznymi.

dokonania oceny zarówno ich osobowości oraz inteligencji, jak i możliwości oceny ich zdolności manipulacyjnych wobec organów ścigania, co może w przyszłości skutkować zwiększeniem wiarygodności grupy świadków koronnych. W konsekwencji nieuniknione wydaje się częstsze korzystanie z zagwarantowanego ustawowo w kodeksie postępowania karnego przeprowadzania badań poligraficznych³⁷. Z całą pewnością takie działania przyczynią się do lepszej weryfikacji wyjaśnień składanych przez kandydatów na świadków koronnych.

Zgodnie z zarządzeniem nr 1 Komendanta Głównego Policji z dnia 12 stycznia 2003 r. (...) *badanie poligraficzne w sprawach karnych powinno być wykonywane w możliwie najwcześniejszej fazie postępowania*³⁸. Jak najszybciej powinno się więc podjąć próbę weryfikacji wyjaśnień składanych przez kandydata na świadka koronnego.

Na etapie operacyjnym w sprawach karnych takie badanie może być wykorzystane do wstępnej eliminacji wyjaśnień podejrzanego, weryfikacji prezentowanych przez niego wersji, a przede wszystkim do sprawdzenia, czy postępowanie koncentruje się wokół właściwej osoby³⁹.

Pewnym problemem dotyczącym świadka koronnego (kandydata na świadka) jest czas przeprowadzanych badań poligraficznych⁴⁰. Jak zauważył J. Konieczny (...) *badanie w sprawie kryminalnej powinno być przeprowadzone jako możliwie jedna z pierwszych czynności z udziałem osoby podejrzewanej (lub podejrzanego). Mniej chodzi tu o upływ czasu od zdarzenia do badania, ten może wynosić nawet lata, chodzi natomiast o zapobieżenie kontaminacji śladów pamięciowych i emocjonalnych, do której łatwo może dojść w czasie śledztwa (...)*⁴¹. Podobne stanowisko wyraził także J. Widacki, który twierdzi, że (...) *częstym błędem w polskiej praktyce śledczej jest zarządzanie badań poligraficznych dopiero, gdy zaawansowane wielomiesięczne śledztwo utknie w martwym punkcie. W takich fazach postępowania prokuratorzy nie powinni zlecać badań (...)*⁴².

³⁷ Artykuł 199a pkp: *Stosowanie w czasie badania przez biegłego środków technicznych mających na celu kontrolę nieświadomych reakcji organizmu badanej osoby możliwe jest wyłącznie za jej zgodą*. Przepisu art. 199 nie stosuje się (art. 199a dodany ustawą z dnia 10.01.2003 r. Dz.U. z 2003 r. Nr 17, poz.155, która weszła w życie 01.07.2003 r.) Podobnie kształtuje się kwestia przeprowadzenia tzw. pracowniczych badań poligraficznych dotyczących takich służb, jak ABW, SKW, CBA, SG, ŻW oraz KS. Należy zaznaczyć, że zgodnie ze stanowiskiem wyrażonym przez NSA z dnia 13 lutego 2003 r. IISA 1620/01 (...) *Wobec braku ustawowej podstawy takich badań nawet prośba pracodawcy o poddanie się badaniom jest bezprawna i stanowi formę przymusu psychicznego (...)*

³⁸ Zarządzenie nr 1 Komendanta Głównego Policji z 12 stycznia 2003 r., Dz.Urz. KGP z 2004 r. Nr 2, poz. 5.

³⁹ W. Pasko-Porys, *Przesłuchanie i wywiad...*, s. 214 i in.

⁴⁰ Badania poligraficzne mogą, jak się zdaje, być przeprowadzane także wobec kandydata na świadka koronnego nie tylko w celu weryfikacji jego wyjaśnień w odniesieniu do popełnianych czynów kryminalnych, lecz także może być to narzędzie pomocne przy ustaleniu np. jego majątku. Zgodnie bowiem z art. 3 ust. 1 pkt 1 *Można dopuścić dowód z zeznań świadka koronnego, jeżeli łącznie zostały spełnione następujące warunki:*

1) *do chwili wniesienia aktu oskarżenia do sądu jako podejrzany w swoich wyjaśnieniach:*

a) *przekazał organowi prowadzącemu postępowanie informacje, które mogą przyczynić się do ujawnienia okoliczności przestępstwa, wykrycia pozostałych sprawców, ujawnienia dalszych przestępstw lub zapobieżenia im,*

b) *ujawnił majątek swój oraz znany mu majątek pozostałych sprawców przestępstwa lub przestępstwa skarbowego, o których mowa w art. 1;*

⁴¹ Zob. J. Konieczny, *Badania poligraficzne. Podręcznik dla zawodowców*, Warszawa 2009, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, rozdz. 15 – *Problemy taktyczne*, s. 97; J. Widacki, *Kryminalistyka*, Warszawa 2012, C.H. Beck, s. 377.

⁴² Tamże, s. 378.

Zdaje się nie ulegać wątpliwości, że podejrzanych (oskarżonych) można badać nie tylko w celach eliminacyjnych (...) ⁴³. Zgodnie z obowiązującym orzecznictwem (...) badania poligraficzne stosowane są zarówno w celach eliminacyjnych, w ramach których można badać nie tylko podejrzanych, ale także osoby podejrzewane (faktycznie podejrzane), jak i w celach dowodowych, w formie odrębnej ekspertyzy. Nadto wynik badania nie może zastąpić dowodów sprawstwa (...) ⁴⁴.

Oczywiście z pola widzenia nie należy tracić pewnych zakłóceń i przeszkód w przeprowadzaniu badań poligraficznych, do których można zaliczyć m.in. zakłócenia celowe i przypadkowe ⁴⁵ oraz błąd eksperta polegający np. na niewłaściwej interpretacji zapisów, niezauważeniu wprowadzania przez badanego celowych zakłóceń w trakcie badania, niewłaściwym przygotowaniu badanego do badania czy też złej ocenie stanu psychicznego i emocjonalnego badanego ⁴⁶.

Jeżeli chodzi o dokładność (rzetelność) przeprowadzanych badań, to waha się ona w granicach od 60 do 98 proc. (zwykle wynosi około 80 proc.), procent diagnoz błędnych natomiast wynosi od 2 do 10 proc. (...) *Analizy wyników uzyskiwanych w praktyce wskazują, że co najmniej kilkadziesiąt procent diagnoz uzyskuje pełne potwierdzenie w dalszym postępowaniu dowodowym, 20% nie udaje się potwierdzić ani sfalsyfikować, a stwierdzony w ten sposób błąd jest rzędu 1–3% (...) ⁴⁷.*

Konieczność istnienia instytucji świadka koronnego jest bezsporna. Na szczególną uwagę zasługuje zwłaszcza zasygnalizowana potrzeba wypracowania metod dotyczących możliwości weryfikowania i dokonywania oceny zeznań składanych przez świadków koronnych, czy to na etapie postępowania przygotowawczego i sądowego, czy (a może w szczególności) na tzw. etapie wstępnym, tj. przed uzyskaniem przez podejznanego statusu, o który się ubiega. Być może proponowane w niniejszym artykule rozwiązanie dotyczące potrzeby częstszego korzystania z badań poligraficznych i psychologicznych pozwoli w przyszłości wyeliminować lub choćby zminimalizować sytuacje, których, niestety, obecnie jesteśmy świadkami, co z kolei umożliwi w dalszej perspektywie pogłębienie zaufania obywateli do organów wymiaru sprawiedliwości.

Jak wynika z prezentowanych wyników badań oraz z dotychczasowej praktyki, organy ścigania nie unikną konieczności wprowadzenia dodatkowych zmian związanych chociażby z procedurą dotyczącą naboru kandydatów na świadków koronnych. Oczywiście dodatkowymi trudnościami mogą być kwestie związane z wtajemniczeniem kolejnych osób w przeprowadzane badania (poligraferzy, psychologowie), ale należy odpowiedzieć sobie na pytanie, czy koszt wtajemniczenia osób z doświadczeniem zawodowym w powyższym zakresie, posiadających odpowiednie certyfikaty dopuszczenia do tajemnicy ⁴⁸, nie będzie mniejszy niż koszt ewentualnych „pomyłek” związanych z możliwością manipulowania przez świadków koronnych zarówno

⁴³ Tamże, s. 389.

⁴⁴ Wyrok S.N. z 20. 01. 2010 r., IV KK 364/09; wyrok S.A w Krakowie z 26.4.2005 r., II Aka 264/04, wyrok S.A. w Lublinie z 25.3.2010 r., II Aka 15/10. Wyłącznie Sąd Apelacyjny w Katowicach w wyroku z dnia 25.4.2007 r., II Ako 67/07, opowiedział się za dopuszczalnością przeprowadzania badań poligraficznych wyłącznie w celu eliminacji podejrzanych. Zob. J. Widacki, *Kryminalistyka...*, s. 390.

⁴⁵ Do zakłócenia przypadkowego można zaliczyć m.in kłamstwo patologiczne, pseudologię i konfabulację.

⁴⁶ W. Pasko-Porys, *Przesłuchanie i wywiad...*, s. 228–229.

⁴⁷ J. Widacki, N. Mirska, M. Wrońska, *Werbalne i niewerbalne symptomy...*, s. 386.

⁴⁸ Zarówno psycholodzy, jak i policyjni poligraferzy winni posiadać odpowiednie certyfikaty dopuszczenia do tajemnicy państwowej.

funkcjonariuszami Policji, jak i prokuratorami i sędziami. Należy bowiem dołożyć jak największych starań, aby wobec osób niewinnych, które mogą być niewygodne dla świadka koronnego, nie wszczynano postępowań karnych, które, jak wiemy, mogą trwać latami i które często wywołują nieodwracalne skutki psychiczne dla pomawianej osoby i jej rodziny.

Abstrakt

Niniejsze opracowanie stanowi próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie dotyczące poziomu makiawelizmu, określanego jako zdolności manipulacyjne, wśród polskich świadków koronnych, jak również konieczności podjęcia ewentualnych kroków w kierunku zminimalizowania możliwości wprowadzania w błąd organów wymiaru sprawiedliwości przez te osoby podczas prowadzonych postępowań przygotowawczych i sądowych.

Badania zaprezentowane w artykule dotyczą pomiaru poziomu makiawelizmu wśród reprezentatywnej grupy polskich świadków koronnych za pomocą polskiej adaptacji testu Mach IV (autorstwa R. Christie i F. Geiss, przełożonego na język polski przez A. Potocką-Hoser oraz I. Pilch) na tle celowo dobranej grupy kontrolnej w podobnym wieku i o podobnym wykształceniu.

W artykule przedstawiono także wyniki badań przeprowadzonych za pomocą autorskich ankiet mających na celu zweryfikowanie odpowiedzi udzielanych przez świadków koronnych. Wyniki przeprowadzonych badań nie potwierdziły istnienia ważnych statystycznie różnic w poziomie makiawelizmu pomiędzy grupą świadków koronnych a grupą kontrolną. Znaczne różnice pomiędzy tymi grupami były natomiast dostrzegalne w przypadku udzielania odpowiedzi na pytania w ankietach dodatkowych. Słuszne wydaje się więc postawienie tezy, że organy ścigania powinny w większym stopniu korzystać z badań poligraficznych zarówno podczas opracowywania kandydatów na świadków koronnych, jak i po uzyskaniu przez nich takiego statusu.

Abstract

The survey is an attempt to answer the question regarding the level of Machiavellianism among the Polish key-witnesses, defined as manipulation skills. Moreover, it is a reflection on the necessary steps which have to be undertaken in order to avoid a possible misleading of the law enforcement authority by the above mentioned individuals during criminal proceedings and trials.

Studies presented in the survey regard the assessment of the level of Machiavellianism among a representative group of Polish key-witnesses, measured with the Polish version of the Mach IV test (elaborated by R. Christie and F. Geiss, Polish translation by A. Potocka-Hoser and I. Pilch) compared to a control group (of similar age and education) chosen on purpose.

The article also presents results of studies performed using customized questionnaires, aimed to verify the key-witnesses' answers in the Mach IV test.

Results of the studies did not confirm the differences between the Machiavellianism levels among the key-witnesses group and the control-group. Nevertheless, the differences between these two groups have been noticed in answers to the additional sets of questions.

It seems a right hypothesis that the law enforcement authorities should use the polygraphist test more frequently, in the procedure of electing candidates for key-witnesses, as well as after granting such status.